

ИМАНЕНТНОСТ ДЕПРЕСИЈЕ У КАПИТАЛИСТИЧКОЈ ТРЖИШНОЈ ПРИВРЕДИ И УСЛОВИ ЗА ЊЕНО ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Богдан Б. Илић
Универзитет у Београду, Економски факултет
Небојша М. Праћа
Висока школа академских студија ЕПОХА, Београд
Славко Ђ. Вукша
Алфа универзитет, Београд

Свет је у променама, учесталим кризама и бројним изазовима. Међународни односи постају компликовани, а економски проблеми довели су до тешке економске ситуације. Могло би се рећи да је депресија иманентна капиталистичком начину производње од његовог настанка. Предмет овог рада јесте покушај да се утврди како долази до криза капиталистичких тржишних привреда, како ублажити економске и друштвене последице проузроковане кризама, како кризом управљати, као и какве су могућности њиховог превазилажења у контексту светских дешавања и њиховог утицаја на развој националних економија, као и друштва у целини.

Кључне речи: *экономија, капитал, криза, депресија, тржишна привреда*

Увод

Након хладног рата, распада реал-социјализма и пада СССР-а свет је суочен са брзим променама и бројним изазовима. Последице тог пада ишле су у прилог политичкој, идеолошкој и технолошкој доминацији капитализма који се променио. Евидентан је велики економски и технолошко-научни процес развоја капитализма. Силе створене технолошко-научном револуцијом сада су довољно снажне да униште материјалне основе људског живота. Саме структуре људског друштва су угрожене и у великој су кризи.

Капитализам је променио слику света који је ушао у фундаменталне промене друштвених односа и начина производње. Као систем друштвених односа стекао је хегемонијски статус, односно „монополистички положај”, што није у складу са његовом природом. Основа капитализма јесте капитал однос, тржиште и конкуренција.

Свет је умрежен и међуповезан високим технологијама. У ширем контексту економију дефинишемо као науку о законима који управљају производњом и разменом материјалних средстава за живот људске заједнице, тј. као науку о понашању људи у коришћењу ограничених ресурса материјалних добара. Дакле, економија као наука истражује процес производње, расподеле, размене и потрошње у одређеној друштвеној структури и међуоднос тих процеса – њихов утицај на друштвену структуру и, обратно, утицај друштва путем одлучивања на те односе.

Са појавом индустријске револуције, настанком предузетништва, долази индустријски капитализам. Привредне токове карактеришу и повремене кризе, будући да економска наука није адекватно решила проблем цикличног економског кретања. Мада су неки научници и експерти изјављивали да су привредни циклуси превазиђени, да су економске кризе прошлост, реалност је то демантовала. Кризе у свету посебно од 70-их година 20. века постају учесталије, што проузрокује дубље економске и друштвене последице.

Од друге половине 20. века свет је захватила финансијска глобализација. Узрок појаве финансијско-економске кризе јесте у економској поставци дерегулације и веровању у свепоућност тржишта. Међутим, тржишна економија, уз свесну и научно спознату координацију, и даље је најбољи модел, а сам модификован капитализам ће, уз одређене промене, опстати упркос последицама светске економске кризе, које ће ипак условљавати његово прилагођавање новонасталој ситуацији (научно-технички прогрес).

Одрживи развој је неспојив са светском економијом заснованом на сталној потрази за растућим профитом који је, по дефиницији, сам себи циљ, и такмичи се са свима другима на светском слободном тржишту [1]. Због тога се сматра да судбина човечанства зависи од обнављања државне власти. Боље образовање, владавина закона, ширење финансијских тржишта и стабилизација кредитног система – били су кључни услови за индустријску револуцију [2]. Западни финансијски модел тежио је да се прошири свуда по свету, преко империјализма, а касније глобализације. Постао је сложен процес иновација, посредовања и интеграција, укључујући и демографски фактор, а посебно напредак науке и ширење законодавства. Сматра се да је финансијски систем „мозак економије” с обзиром на то да делује као механизам координације који распоређује капитал, на најпродуктивније употребе. Ако се капитал погрешно употреби или уопште не циркулише, економија ће бити неефикасна и, према томе, економски раст ће бити низак. И поред усавршености институција и инструмената, свет финансија погађају кризе као и раније.

Појава кризе хиперпродукције у капитализму

Привреда и друштво се непрекидно мењају прелазећи из нижих у више облике живота, што, пре свега, условљава убрзани научно-технолошки прогрес, пораст броја становништва у свету и тежњу људи за богатијим животом. Благостање и сам опстанак људи зависи од реалне економије, природних богатстава и научно-техничког прогреса.

Развој производних снага и начин производње условљавали су и значај и улогу трговине. Као посебна грана привреде, трговина својом активношћу – сајмовима, берзама, електронском трговином и сл. увећава производњу профита у друштвеним

размерама и равноправно са другим капиталом учествује у његовом стварању. „Монопол капитала постаје оков за начин производње.” Богатство народа у савременом периоду условљено је односом људи и функционисањем добрих институција.

У економском смислу могу се посматрати главни политички догађаји савремене историје. Велика депресија у другој половини 19. века довела је до заокрета од либерализма према протекционизму у Европи. Империјалистичка супарништва имала су за последицу избијање Првог светског рата. Због лошег управљања економском политиком током велике депресије, унутрашње политичке и социјалне напетости дошло је до појаве нацизма и фашизма у Европи и до Другог светског рата. У последњој деценији 20. века, са сломом комунизма и свеопштим прихватањем либерализованих тржишта, свет се креће узлазном путањом развоја из периода пре 1914. године.

Сматра се да је „диктатура приватне својине разорила друштво. Сва моћ је у рукама мале групе олигарха коју опслужују банкар и политичари. Такав систем ствара свет без правде и будућности. Током владавине капитализма избила су два светска рата. Рат и данас погађа разне крајеве света”. Сматра се да је капитализам изграђен на суштинској неправди. Сви људски односи подређени су манипулацијама на берзи.

Финансијска тржишта и други делови тржишне економије су у променама вођени технологијом, тржиштима и моћним корпорацијама. Све то има негативне последице у области рада и на друштвене односе.

Цену финансијских криза, неравномерне расподеле богатства и друштвене моћи – све већег сиромаштва, умањене безбедности и скупљег живота – плаћају углавном неразвијени, док међународни капитал, трговина и предузетништво уживају у отвореним тржиштима. Због тога је неопходно да буде успостављена равнотежа између користи које доноси „нови глобализам” подржан високим технологијама и заштите од опасности које он носи собом.

Чињенице указују на унутрашњу и спољну повезаност и противречност капитала као друштвеног и историјског односа чија је суштина у јединству новог глобалног система. Нова структура светског тржишта, уз нове технологије, захтева конкурентски однос заснован на квалитету роба и услуга у процесу спољнотрговинске размене, укључујући и општу конкурентност појединих привреда у потрази за што повољнијом позицијом на светском тржишту.

Од седамдесетих година XX века свет је у променама и налази се пред великим изазовима. Високе информационо-комуникационе технологије повезале су свет. Међународни односи постају све сложенији, пре свега, због моћи високоразвијеног капиталистичког начина производње. Важност нових индустријских и технолошких помака увелико премашује непосредне користи.

Историја развоја људског друштва показује да је криза својствена капиталистичком начину производње и да представља саставни део циклуса капиталистичке тржишне привреде. Темељни проблем капиталистичке репродукције налази се у области макроекономије, односно макроструктуре, односно у међусобном односу две уопштене групе производње, тзв. одељка I (производња средстава за производњу) и одељка II (производња потрошних добара). Одељци друштвене производње углавном се неравномерно развијају, будући да услови пословања, односно привређивања, никада нису стални [1].

Кризе хиперпродукције у периоду државно-монополистичког капитализма

У светској привреди владају монополске и олигополске структуре. Монопол означава искључиво право или могућност поседовања неке ствари, производње или продаје одређене робе. У свету се појављује монополски капитализам, односно неоимперијализам. Будући да монопол капитала постаје препрека за нови начин производње, поставља се питање: како управљати монополом?

Друштвена репродукција подразумева процес сталног обнављања производње на истој или увећаној основи. Да би се ова репродукција могла нормално одвијати подразумева се нормални проток капитала, уз сразмерност расподеле свих чинилаца производње у свим фазама репродукције. Привредну равнотежу успоставља ток вредности, а механизам успостављања те равнотеже је слободно кретање чинилаца производње и сеоба капитала из једне гране у другу.

У привредама света познате су одређене кризе и поремећаји, што доводи до напуштања равнотеже са свим невољама које из тога произлазе. Поремећаји у привреди, уколико нису изазвани природним појавама, ратовима и слично настају најчешће због немогућности успешне оплодње капитала, тј. поремећаји се јављају у фази размене.

Узроци таквих поремећаја нису идентични и најчешће долазе због функционирања новца као прометног средства. Исто тако, узроци могу бити и новац као платежно средство, који се најчешће и окривљује за појаву кризе хиперпродукције. Чињеница да се могу одгодити куповине најчешће води нагомилавању залиха произведених роба. Смањивање најамнина други је узрок недовољној тражњи и потрошњи, а преко тих чиниоца и појаве хиперпродукције. До тога долази због прерасподеле новостворене вредности. Све већи делови користе се за проширену репродукцију, што аутоматски води расту производње, али исто тако и све мањем издвајању средстава намењених личној потрошњи. Наведене појаве имају за последицу огромну производњу коју не може да прати адекватна тражња.

Једна од фаза привредног циклуса јесте и криза. Кризе хиперпродукције карактерише огромна производња роба уз све веће смањење продаје, раст незапослености, а са њом и све мања могућност куповине, односно смањивање куповне моћи становништва. Пад цена, упркос тој чињеници, и даље се наставља са падом тражње, каматне стопе расту, долази до стечајева, банкротстава и пропадања великог броја фирми које за собом остављају огроман број незапослених. Слабости и недостаци капиталистичког система указују на „његов неуспех да обезбеди пуну запосленост и његова произвољна и неправедна расподела богатства и доходака”[3].

Прва светска економска криза била је 1825. (изазвана, поред осталог, „латиноамеричком дужничком кризом”) да би после тога сваких десетак година привреда света или неких региона падала у одређену кризу, односно депресију (пад раста производње). Великом светском кризом (1929–1933) до темеља је била уздрмана читава светска привреда, а веровало се да ће том кризом потонути и капиталистички систем привређивања.

Осим схватања о узроцима и појавама криза хиперпродукције које се појављују сваких 10 година, занимљиви су и Контрајтејви циклуси којима се покушава указати

на проблеме и узроке који се дешавају у светској економији. Велика економска криза 1929–1933, осим по дубини и оштрини и последицама у односу на друге кризе, била је прва општа криза система капиталистичког начина производње. Током ове кризе најразвијеније земље предузимале су одређене мере економске политике.

Узроци кризе налазе се у самом капиталистичком начину производње и њему иманентним супротностима. Кризе су неизбежне због тога што постоји супротност између колективног карактера производње и индивидуалног карактера присвајања, што је и узрок нарушавању сразмере потребне за нормално одвијање проширене репродукције. Дакле, неизбежност економских криза у капитализму произилази из саме природе тог начина производње, као њему иманентна законитост. Зато је историја развоја капитализма истоветна са историјом економских криза.

Привредни циклуси нису превазиђени. Седамдесетих година 20. века развијени свет је задесила „стагфлација”, истовремени пад привредне активности и инфлација. Услед енергентских криза (1973. и 1979), затим 1982, 2000. и 2008. уследила је рецесија светске привреде, а позиције мање развијених земаља знатно су се погоршале. Како би се спречиле кризе хиперпродукције у привредним токовима, држава мерама економске политике утиче на привредне токове.

Узроци светских финансијских и економских криза

Појавом индустрије и тржишне привреде средиште светске привреде се географски померало, али је увек било изложено привредним и финансијским кризама. Рецесије и кризе, као саставни део привредних циклуса у реалном сектору, углавном се тумаче током времена нагомиланим неравнотежама у односима основних макроекономских агрегата. Међутим, нема суштинских објашњења о томе зашто до тих неравнотежа уопште долази.

Финансијске кризе имају одређено тумачење. Међутим, недостаје одговор на питање: због чега се за финансијске кризе не пронађу решења која ће бити уграђена у токове економске политике. Објашњење за кризе у реалном и финансијском сектору јесте да их неокласична економска теорија није признавала, али и чак када су биле оштре, њен одговор је био да су неизбежне, па чак и корисне.

У неокласичној теорији неравнотеже у макроекономским пропорцијама наводно нису ни могуће, јер рационално понашање привредних субјеката и савршено функционисање робних и факторских тржишта сваку неравнотежу аутоматски отклањају. Неокласична теорија очекује формирање равнотежних цена на робним тржиштима и цена фактора производње на односним тржиштима. Ако су испуњени услови савршене конкуренције, гарантована је општа равнотежа у привреди која не захтева одређене мере економске политике.

Услови савршене конкуренције на робним тржиштима су: хомогеност производа, огроман број продаваца и купаца који не могу да (појединачно) утичу на цене, информације су добре (сви знају све податке о траженим и понуђеним производима), сви имају једнаке могућности предвиђања, тако да нико не може да стекне конкурентску предност на основу посебно добре антиципације будућности.

На тржишту новца и капитала постоји једнака информисаност свих актера и нема „моралног хазарда“. На тржишту радне снаге постоји савршена конкуренција, нико не може да тражи и добије већу плату од равнотежне на тржишту (у супротном остаје незапослен), радна снага је хомогена и сасвим мобилна (по занимању и просторно). С обзиром на то да услови за савршену конкуренцију потребни за функционисање неокласичног модела привреде не постоје, требало је признати да у условима несавршене конкуренције, монопола и економије обима, структуру међународне размене не можемо више посматрати на нивоу националних држава. Предузећа имају монополску снагу, позиције на тржишту, она одлучују о структури своје производње (понуде), користе економију обима и сл.

Макроекономска теорија настала је након велике економске кризе. Неокласична економија види у могућности тржишта да увек постигне високу стопу економске активности и пуну запосленост без инфлације, што је кејнсовска економија негирала. Негирала је неокласично објашњење незапослености на основу одбијања радника да прихватају ниже најамнине. Кејнсова теорија у средиште свог истраживања ставља проблеме: незапосленост, привредни раст и инфлацију. Ове анализе постале су база за активну економску политику: монетарно-кредитну, пореску, политику јавних расхода, које следе политику дохотка и цена и политику радне снаге.

Неокласични модел не функционише у условима када доминирају ТНК и када су тржишта рада високо специјализована и нерегулисана. По еволутивном схватању економију покрећу управо оне карактеристике које су непожељни извори тржишних несавршености у неокласичном моделу. Олигополи су главни носиоци иновација. Иновације стварају асиметричне информације које су извор монополског положаја и монополске ренте. Екстрапрофит мотивише на одлучивање у условима неизвесности. У оваквим условима светска привреда се не шири више колонијалним освајањима него транснационализацијом пословања и размештаја производње транснационалних предузећа. Светску привреду у колонијално време контролисале су колонијалне силе. Данас, када су транснационалне фирме доказ нефункционисања неокласичног модела, на националном нивоу има све више активности економске политике са којима се надокнађује нефункционисање тржишта у неким сегментима, води се антициклична политика и сузбијају злоупотребе монополског положаја. Проблем је што у светској привреди не постоје одговарајуће свима заједничке институције у којима би се, у интересу свих, формулисале политике и заједничке интервентне мере. Када уместо тога институцијама управљају мале групе земаља, а групе земаља и поједине велике земље предузимају мере не водећи рачуна о ефектима тих мера на остали свет, светске кризе не само да се не решавају већ се и продубљују. Сматра се да је важно разумети како се ова катастрофа могла догодити, како жртве да се опораве и на који начин можемо да је предупредимо, будући да „живимо у свету којим управља економија депресије“[4].

Неки теоретичари су 70-их година XX века покушали да се неокласична теорија учини употребљивом, али у томе нису успели. Кругман је препознао њене недостатке који су разлог томе што се актуелна финансијска криза у САД и у целом свету није на време предвидела и што данас о начину њеног решавања у економској науци и политици постоје супротни ставови. По његовој оцени економија је системе стварних привреда заменила својим „прекрасним“ моделима заснованим на непо-

стојећој економији: рационалном понашању произвођача и потрошача и савршеној конкуренцији. По њему, „свету је данас потребна информисана акција, ... идеје морају бити представљене на начин приступачан ширем кругу људи, (једначине и дијаграми су само помоћна средства) обичним, свима разумљивим језиком” [4]. Много је тежа ситуација са финансијским кризама. Сматра се да је владајући неокласични модел тежио да омогући избор оптималног портфолија, као и да одреди цене финансијских деривата. Проблем је у томе што и ова теорија полази од рационалног инвеститора који рационално усклађује принос и ризик и од уверења да финансијска тржишта савршено функционишу, што значи да цену финансијске активе непогрешиво формирају на основу расположивих информација. У области финансија, као и у реалном делу привреде, ове претпоставке не постоје. У економији постоји неизвесност која настаје у интеракцијама, како у реалном, тако и финансијском сектору. Док се ризик мери само одређеним одступањима око неке путање, неизвесност намеће питање шта одређује ту путању и њене промене? Зато је за настанак и одвијање финансијских криза отежавајућа околност ако она настаје у земљи резервне валуте. Та земља је склона да за потребе целог света емитује више своје валуте, на чему остварује добит (разлика између пуне номиналне вредности новца и трошкова штампања). Сједињене Државе зарађују милијарде долара, јер се на њему као обрачунској јединици заснива међународна економија.

Финансијска криза и њено прерастање у економску кризу

Према анализи ОЕЦД-а, финансијска криза 2008. године настала у САД проширила се на цео свет претворивши се у велики пад, у одобравање кредита. Државним парама банке сада не желе поново да стичу ненаплатива потраживања и чувају активу за уредно извршавање својих домаћих и међународних обавеза. Трошкови осигурања банкарских потраживања су нагло порасли. Међутим, многе позиције у билансима банака још увек нису вредноване по новим тржишним условима и многа њихова ранија потраживања нису осигурана.

Секуритизација (енгл. *securitization*) једна је од најважнијих финансијских иновација која се јавља 70-их година 20. века у САД. Претходно је значила замену банкарских кредита емитовањем хартија од вредности. Касније секуритизација постаје процес трансформације неликвидне финансијске активе банке у утрживе хартије од вредности. Државне обвезнице увеле су секуритизацију камата, а тржишта обвезница открила корист од регулисања јавних тржишта за трговину и вредновања хартија. Економије које су комбиновале све ове институционалне иновације – банке, тржишта обвезница, берзе, осигурање и власништво, дугорочно су пролазиле боље од оних које то нису чиниле (нпр. централно планирање), с обзиром на то да финансијско посредовање омогућава ефикаснију расподелу ресурса.

Стопа смањења одобравања кредита значајно је опала у САД и у подручју евра, док су услови пословања у оквиру земаља ОЕЦД-а постали тешки. Тржишне привреде земаља у развоју биле су суочене са одливом иностраног капитала и имале слабљење њихових валута. Евидентан је нагли пад производње у већини земаља. Иако је раст неких тржишних привреда, посебно Кине, укључујући регионалну

економску интеграцију, смањило учешће САД у светској привреди, „привредни циклуси у већини важних земаља остају усклађени са америчким циклусом.”

Када стопе раста светске трговине знатно опадају, јасно је да су многе извозно усмерене економије света погођене рецесијом као последицом финансијске кризе настале у САД. Стране инвестиције су опале у свету за најмање 20%, а за 2014. годину се оцењује њихов пад за додатних 30%. Сматра се да око 70% њих иду у развијене земље, да оне неће бити фактор оживљавања раста, поготово што већина ових земаља уводи дискриминаторне мере у односу на стране инвестиције. Дошло је до пада индустријске производње у САД, Јапану, као и у еврозони, укључујући пораст стопе незапослености. Дошло је до свеобухватне рецесије која је најдубља након Другог светског рата. Привреда у источној Европи била је у лошем стању, са великим дефицитима платних биланса, високим спољним дугом и са неравнотежним курсевима валута. Многе од њих одржавале су фиксни девизни курс са прецењеном националном валутом, што је привукло велике износе краткорочног капитала европских банака. То је повећало количину новца у оптицају и инфлацију. Велики прилив краткорочног капитала који се давао на кредит у девизној деноминацији, после неизбежних и великих девалвација националних валута, огромно је повећао дуг становништва и привреде у односу на њихове приходе који су почели да се смањују.

Евидентан је пораст трговинске неједнакости у Европи након увођења евра. Финансијска криза у САД била је окидач за колапс у Европи. Евро се суочио са огромним асиметричним шоком, додатно погоршаним одсуством фискалне интеграције. Сматра се да Европа није целина, она је „збир држава које имају сопствене буџете (недовољна фискална интеграција) и сопствена тржишта рада (покретљивост радне снаге је мала), али немају сопствене валуте. И то ствара кризу” [5].

Након што је током 2014. године Америка почела да бележи рекордан трговински дефицит, преко лета је евидентиран рекордно велики суфицит трговинског биланса Кине и Немачке, што додатно дестабилизује трговинску равнотежу у свету. Ови подаци забрињавају, јер се услед раста суфицита Кине и Немачке, уз раст дефицита САД и Јапана, повећава ризик од новог пада светске трговине услед веће неравнотеже у глобалној робној размени. У свету поново расте ризик од нове економске кризе. Кина се заштитила од светске финансијске кризе и наставила свој брз привредни развој. Предузела је програм стимулативних мера који је и у односу на њену привреду већи од програма било које земље, укључујући САД. На почетку кризе кинеске пословне банке су појачале кредитирање предузећа и становништва, затим је покренут широк програм инвестирања у инфраструктуру, а примењен је и социјални програм са трансферним плаћањима. То је значило да на неинфлаторан начин креирају домаћу тражњу за одржавање раста производње и запослености. Због тога је Кина међу првим земљама пребродила последице рецесије у свету. Њене банке немају „контаминирану финансијску активу”, а предузећа и становништво имају врло ниску стопу задужености. Кина располаже великим резервама долара услед њеног трговинског суфицита са САД. Нашла је успешан начин за њихово коришћење. Чињеница је да су укупне стране инвестиције у свету много мање због кризе, док су директне инвестиције Кине у иностранство удвостручене, с обзиром на то да она инвестира вишак својих долара. Кина је примењивала најбољи начин да запосли своју огромну популацију тако што је извозила индустријске производе „незаситном и расипничком америчком по-

трошачу". Да би обезбедила да овај извоз буде неодољиво јефтин, морала је да сузбије тенденцију сопствене валуте да не ојача према долару, куповином милијарду долара на светском тржишту – што је део система везивања азијских валута за долар, који су неки назвали *Бретон Вудс II*.

Евидентно је да неке земље (САД, Кина, Немачка) имају своје програме санирања финансијске кризе и рецесије у реалном сектору. С обзиром на то да је финансијска криза неизбежно глобална, а рецесију у САД трпе многи њени економски партнери и остали свет, поставља се питање може ли се финансијска криза, почев од њених узрока, па и заједничка рецесија, отклонити мерама појединачних земаља или глобални проблеми траже глобална решења? У вези с тим, ако се ради о глобалним решењима, намећу се две врсте питања, прво: који субјекти креирају глобална решења и друго: које елементе неопходно глобално решење мора да садржи?

Управљање депресијом и њено превазилажење

Информатичко друштво данас је део сваког радног окружења. Четврта научно-технолошка револуција довела је до великих промена. Мултиполарни свет обележава време у којем живимо. Почетком 21. века јачају економске и политичке везе између земаља БРИКС-а, Кине, Индије, Јапана, развијених западноевропских земаља и др.

Напредак у области високе технологије чини четврту научно-технолошку револуцију различитом од сличних индустријских, научних и технолошких промена које су се догодиле раније у 20. веку. Она је веома зависна од напретка у знању и информацији, наспрот строго фиксираним инвестицијама и великим улагањима у радну снагу на којима је заснован велики део економског раста ранијих година, остварује се велики напредак, а прогрес има важну међународну компоненту. Јака је конкуренција у трци за доминирањем новим технолошким решењима или за комерцијализовањем производа које је неко први произвео. Технологија и информација у многим земљама компаније симултано чине велике напоре како би биле прве у њиховом коришћењу уз профит и у стварању удела на тржишту пре него што их други сустигну.

Информационе технологије пружиле су могућност коришћења информација и допринеле развоју друштва. У технолошком смислу, напредак је евидентан у медицини, пољопривреди, производњи, војним средствима, пружању и коришћењу информација у таквим размерама и с таквом прецизношћу о којима се до недавно ни могло ни размишљати. Међутим, технолошки успех такође зависи и од скупа других чинилаца, као што су образовање, финансијски систем који пружа фондове за подстицаје, законе и економску политику којима се подржавају процеси иновације, блиске везе између научних и индустријских заједница, као и друштвени приступ који охрабрује преузимање ризика. Зато што је технолошки и научни успех једне нације резултат комбинације снага, он не може бити остварен само производњом или увозом модерне технолошке опреме. Када би било тако, јаз између земаља могао би бити релативно смањен. Али, напредак је, с једне старне, уграђен у ставове и институције једне земље, али је, с друге стране, он исто тако и њихов произ-

вод. Као економске и технолошке револуције у прошлости, изузетна открића научника, инжењера и медицинских истраживача, напредак који су остварили у биолошкој, информативној и материјалној технологији – имају велики утицај у друштву. Она ће изменити релативну економску снагу земаља, њихову способност да бране и квалитет живота грађана.

По некима, „у дубоко депресираној економији, у којој су каматне стопе које монетарне власти могу да контролишу близу нуле, треба нам већа, а не мања државна потрошња. Ерупција државне потрошње је окончала велику депресију, а нешто слично нам очајнички треба и данас” [5].

Капитализам класичне компаративне предности није имао потребу за државним финансирањем истраживања и развоја. Економска активност била је одређена локацијом природних извора и сразмером односа капитала и рада. Међутим, индустрија која се заснива на знању, као и јавна технолошка стратегија имају посебну и главну улогу у капитализму. Организовати знање и вештине не значи само изградити систем истраживања и развоја, који ставља нацију на водеће место у технологији, него и организовати радну снагу која од врха до дна има потребна знања да би неко био првак у технологијама новог производа, производње и дистрибуције. Нема успеха без светског квалитета комуникација и превозне инфраструктуре. Све те инвестиције тражиће дужи период, а захтеваће наглашени колективни елемент.

Поставља се питање „генерацијског рачуна и биланса”, тј. шта могу очекивати будуће генерације? Услед трансформације економских и друштвених система Источне Европе, преласком на демократију и тржишни систем привређивања, прихватањем либерализације (дерегулације) и приватизације, услед појаве криза дошло је и до миграције становништва. Због неолибералне политике најразвијенијих земаља дошло је до продубљивање разлика између богатих и сиромашних (неједнакост расподеле дохода у друштву). На распрострањеност миграција, као глобалну појаву савременог света, утицало је више фактора, од којих су неки одлучујући, као што су: демографски развој, растуће разлике у приходима између богатих и сиромашних, више држава (око 200 према статистици УН), напредак у области комуникација, транспорта и људских права. Такође, томе су допринеле учестале економске кризе у свету, пораст стопе незапослености и др. У вези с тим, миграциона политика обухвата кризни менаџмент миграционе политике, као и економске, социјалне и политичке чињенице конкретне земље ради управљања усељавањем и исељавањем, регистрањем и боравком у интересу земље.

Услови за превазилажење депресије у капиталистичкој тржишној привреди

Сматра се да је потрошња, а пре свега отварање нових радних места, од кључног значаја за опоравак и окончање депресије.

На светском плану, када се ради о трагању за решењима, постоји исти проблем који је садржан у функционисању ЕУ: колико права националних држава преносити на наднационалне органе? У решавању питања од интереса за чланице ЕУ постоје међудржавни и комунитарни метод. У првом случају државе чланице међусобно

преговарају и налазе решења. То је сложен процес, посебно ако државе у одређеним питањима имају право вета. Комунитарни метод подразумева да решења предлажу Комисија и други органи ЕУ након разматрања где су државе чланице заступљене различитим (величина државе) бројем гласова, а коначну одлуку доносе органи ЕУ већином гласова. Када се ради о питањима значајним за функционисање светске привреде, међудржавни метод је могућ само у светским организацијама које укључују све земље света – систем УН. С друге стране, постоје многи претенденти на примену комунитарног метода, од Г-1, Г-2 (САД, Кина) до Г-20. Све ове групе засноване су збиром парцијалних интереса и релативне политичке и економске моћи земаља чланица.

Светски лидери на самиту Групе 20 у Лондону (2. април 2009) покушали су да постигну споразум о решавању највеће глобалне финансијске кризе од тридесетих година XX века. Они су размотрили начине за подстицање раста светске економије и јачање финансијског система, како би се спречило понављање кризе у будућности. Међу најутицајнијим земљама постоје неслагања. Једно од главних питања су додатна средства за ММФ, којима би он требало да покуша да помогне најтеже погођеним земљама. Сједињене Државе, највећа светска економска сила, желе координирану међународну стимулациону акцију, али је већи део европских земаља неповерљив према овој идеји и склонији поштравању регулатива рада финансијских тржишта и институција. Јапан и Кина, друга и трећа привредна сила света, усвојиле су своје стимулационе пакете и подржале приступ САД. Амарички званичници (економски саветник, Лери Самерс и др.) изјавили су да водеће земље морају да покушају да покрену глобални економски опоравак „упумпавањем додатног новца у своје привреде“. Овај предлог није наишао на подршку у Европи, где многи лидери не желе да троше више средстава због великих буџетских дефицита.

Дата обећања неће се брзо остварити, јер то зависи од законодавне процедуре у земљама чланицама. Самит је, такође, исказао намеру да се у оквиру ММФ-а и националних законодавстава води брига о јачању регулације и надзора националних и светског финансијског система. Намера је да се при ММФ-у оснује Форум за финансијску стабилност који ће укључивати све чланице Г-20. Регулацију и контролу Форум и ММФ би проширили на системски важне институције, тржишта и инструменте. Уз то би требало да се побољша квалитет, количина и међународна конзистентност норми о сопственом капиталу банака. Од институција које развијају рачуноводствене стандарде очекује се да понуде боље стандарде вредновања и да остваре јединствен скуп висококвалитетних и глобалних рачуноводствених стандарда. Мада подржава повећање „емисије специјалних права вучења, самит не говори о проблемима у светском финансијском систему условљеним својством папирне резервне валуте долара“, иако је било предлога у том погледу, посебно из Централне банке Кине. Европа и ЕУ углавном прихватају овај „комунитарни“ наднационални англосаксонски систем, имајући у виду да ће радити оно што и највеће земље: „размишљати глобално а деловати локално“.

Показало се да ЕУ за сада нема значајније заједничке мере решавања банкарске и финансијске кризе. Усвајањем Лисабонског уговора 2009. године Европска унија је завршила процес институционалног прилагођавања ради стабилизовања Уније и „јединственог тржишта“, изградње наднационалне структуре са намером да

Унија буде јак чинилац у међународним односима, у свету који се мења, оптерећеном нестабилностима, глобалним поделама моћи и сл.

Какви су изгледи да огромна већина земаља света добије право да у међународном моделу УН суштински учествује у реформи међународног финансијског система и његових институција? Уједињене нације објавиле су Препоруке Комисије експерата за реформу међународног и финансијског система. По томе је неопходно краткорочно предузети мере за оживљавање у реалном сектору привреде и зауставити раст незапослености и сиромаштва, али дугорочније системске мере треба да спрече понављање финансијских и економских криза. Оне погађају све земље. Без учешћа свих земаља у оквиру УН такав процес реформе, глобална економска стабилност, економски раст и смањење сиромаштва не могу се остварити.

Одговарајућа решења за кризу могу се наћи ако се призна да су њени узроци у лабавој монетарној политици, неадекватној регулацији и слабој контроли, што је довело до крајње финансијске нестабилности. Део узрока кризе јесте и у недовољном признавању граница функционисања тржишта. Колебљивост тржишта је посебно значајно на финансијским тржиштима, будући да има несразмерно велики утицај и последице на активности у реалном делу привреде. Проблеми које је идентификовала криза налазе се и изван монетарне политике и регулација финансијског сектора, посебно у области одлучивања у компанијама и у политици конкуренције. Сви ови чиниоци допринели су притиску на финансијску дерегулацију.

Стога је неопходан план за један нови регулаторни режим. Најразвијеније земље давале су одређена обећања у вези са неким од кључних проблема (леверџ). Истовремено су избегавани неки проблеми од критички важног значаја, нпр. шта урадити са политички утицајним институцијама „сувише великим да би пропале“, које су биле у средишту кризе или, са либерализацијом финансијских тржишта и тржишта капитала која је допринела ширењу кризе и коју су неке од кључних земаља подржале.

Шта би обухватала стратегија окончања депресије? Три су главне области у којима би одговарајућа економска политика могла да побољша ситуацију. Ситуација са неолибералном економијом јесте да приватни сектор није вољан да троши довољно за искоришћавање свих производних капацитета, па тако ни за запошљавање милиона који желе да раде, али не могу да нађу посао. Најдиректнији начин да се овај јаз између жеља и могућности премости јесте да влада троши тамо где приватни сектор неће. Сматра се да промене државне потрошње утичу на истовремену промену и производње и запослености [5]. Дошло би до пораста поверења ако би се економска политика усмерила на пружање подршке реалној привреди.

Закључак

Може се закључити да депресија, незапосленост и инфлација потресају савремени свет, те је основни задатак економске науке како да се превазиђу те највеће бољке савремене привреде и друштва. Нажалост, о тим проблемима постоје и највеће несугласице међу економистима. Једни сматрају да се то може решити различитим економетријским и сличним моделима и жељама, други да треба изучавати

конкретну привредну праксу, трећи да је потребно примењивати путеве развоја (имитација) високоразвијених земаља и сл. Нажалост, живот се не може калупити ни у какве моделе, обрасце, шеме и сл., нити трпи имитацију. Он се мења законито као сваки организам, на различите начине и у различито време. На то данас највише утиче убрзанији развој науке и технике. Задатак садашње генерације јесте у томе да истражи услове и могућности за конституисање новог друштва које ће обезбеђивати просперитет и сваке нације и сваког појединца. У том смислу и познати нобеловац Џозеф Стиглиц констатује: „Једноставно, теза за ово поглавље је да би у овом тренутку требало да подвучемо црту, добро промислимо о томе какво друштво желимо да имамо и запитамо се да ли градимо привреду која нам помаже да остваримо наше тежње”... Нешто касније Стиглиц прецизира: „Најважније од свега, сада имамо прилику да створимо ново друштво у коме ће сваки појединац бити у стању да оствари своје тежње и свој потенцијал, у коме ће грађани остваривати заједничке идеале и вредности, у коме ћемо стварати заједницу која се према нашој планети односи са неопходним поштовањем. То су прилике. Стварна опасност лежи у томе да их нећемо искористити”[6].

У процесу стварања новог друштва велику помоћ може да пружи најновија књига познатог француског аутора Тома Пикетија „Капитал у XXI веку” издата код нас 2015. године у Новом Саду која је постала бестселер у свету и код нас. Пикети је дугогодишњом анализом историјских, филозофских, статистичких и сличних података утврдио да стопа приноса на капитал расте много брже од стопе привредног раста и завршава сталним увећањем економске неједнакости. Из тога произилази да се много брже развијају богате земље (имају већи капитал), као и појединци у свим земљама који поседују велики капитал. То доводи до неравнотеже у привреди и друштву, до продужење јаза у нивоу богатства, па и до криза и депресија у земљама и свету у целини. Отуда Пикети закључује: „Без стварног права на интервенцију у данашњу одлуку (попут права гласа радника у управним одборима), транспарентност ничему не служи. Информисаност може да буде ослонац пореских и демократских институција; она није само себи сврха. Да би демократија једног дана преузела контролу над капитализмом, најпре је потребно поћи од начела да се конкретне форме демократије и капитала тек морају пронаћи”[7].

На овом путу већ се остварују нови процеси формирањем БРИКС-а, евро-азијске интеграције као пандан Европској унији и оснивањем Развојне банке БРИКС-а као пандан ММФ-у и Светској банци са седиштем у Пекингу, где ће резервна валута постати кинески јуан. Ова банка основана је са великим капиталом, има већ преко 20 земаља чланица, а као кандидати конкуришу неке скандинавске земље, као и водеће чланице ЕУ, као Немачка и Француска, Италија, Велика Британија и друге. Оцењује се да ће Кина за једну деценију постати најмоћнија земља света.

С обзиром на иманентност депресије у капиталистичкој тржишној привреди, услови за њено превазилажење налазе се у самом начину производње и друштвеним односима. Мењањем друштвених односа мења се сам начин производње, што води новом друштву – друштву социјалне сагласности.

На крају – какав финансијски систем желимо ? Извесно је да ће ова криза довести до промена. Прилика је да се изгради ново друштво у којем ће сваки појединац бити у стању да оствари своје тежње и свој потенцијал. Међутим, опасност лежи у томе да

их нећемо искористити. Међународно-економски и други односи требало би да функционишу на основу Повеље УН и у оквирима УН. Придржавање захтева Повеље, као и мере поверења и међународне сарадње у свим аспектима – економским, политичким, хуманитарним и другим, обезбедиће мир и развој у свету. Економска сигурност држава је неопходан услов бољих међународних економских односа.

Литература

[1] Ilić, B., Prača N., 2014. *Održivi razvoj u uslovima informaciono komunikacionih tehnologija*, Apollo, Beograd.

[2] North, Douglass C., 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, New York.

[3] Keynes, M. J. 1956. *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd.

[4] Krugman, Pol, 2008. *Povratak ekonomije depresije i svetska kriza 2008*, IP Heliks, Beograd.

[5] Krugman, Pol, 2012. *Okončajte ovu depresiju. odmah!*, Heliks, Smederevo, Beograd.

[6] Stiglitz, Džozef E., 2013. *Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede - Slobodan pad*, prevod, Novi Sad.

[7] Piketi, Toma, 2015. *Kapital u XXI veku*, Novi Sad, 2015.

[8] Bergston, C. F. 2009. „Needed: A Global Response to the Global Economic and Financial Crisis”, Peterson Institut for International Economics.

[9] Davies, K. „While global FDI falls, China's outward FDI doubles,” *Columbia FDI perspectives*, No.5, May 26, 2009.

[10] Smit, Adam, 1970. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd.